

УДК 658+655.41(075.8)

Котляревський Я. В.

ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ ЯК СКЛАДОВОЇ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено суть, причини та наслідки трансформації видавничо-поліграфічної галузі, що дало можливість визначити складові робочого середовища книговидавання та побудувати модель вказаної галузі в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: видавничо-поліграфічна галузь, друкована продукція, книговидавання, інформаційне суспільство.

Протягом існування людство не винайшло досконалішого інструменту, ніж книга, для розвитку свідомості людини, формування її духовності. Водночас сьогодні книговидавання – це сфера, що визначає духовний та ідеологічний стан суспільства, а книга є об'єктом культури та соціальної інформації, основною складовою підсистеми інформаційних потоків і засобом інформаційного забезпечення та захисту від інформаційних впливів. Попри активний розвиток інформаційних технологій, які стали елементом формування інформаційного простору певної країни, значення книговидавання не зменшилось, а навпаки – зросло. На цьому фоні збалансований вигляд мають показники України, яка за останні п'ять років на 44 % збільшила випуск книг за назвами [3–6]. Проте, якщо в інших країнах збільшення кількості назв супроводжується зростанням величини річного тиражу, то в Україні спостерігаються протилежні тенденції, які полягають у зменшенні середнього накладу, а відтак і зниженні економічної ефективності книговидавання та неповному задоволенні попиту населення в інформації і знаннях, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток та формування інформаційного суспільства [2; 10].

Сталому розвитку вітчизняної видавничо-поліграфічної галузі присвячено праці відомих учених та науковців, таких як Л. Воротіна, О. Гузела, Б. Дурняк, В. Мартинів, Р. Машталер, О. Мельников, Т. Олянишен, Є. Палига, Н. Передерієнко, І. Піх, Г. Пушак, Я. Пушак, М. Сенченко, В. Сеньківський, З. Холод Л. Швайка, А. Штангрет та ін.

Мета статті – дослідження та моделювання трансформаційних процесів у розвитку видавничо-поліграфічної галузі України.

Зазначимо, що сучасному широкому вживанню терміна “видавничо-поліграфічна галузь” (ВПГ) передувало використання, для цілей означення галузі з випуску різних видів друкованої продукції, поняття “видавничо-поліграфічний комплекс” та його модифікації “книговидавничий комплекс”, до складу якого входили видавництва, поліграфічні підприємства та організації книжкової торгівлі.

Уперше в галузевій економічній науці розглядати видавничо-поліграфічний комплекс як систему запропонував професор Р. Машталер [7]. Саме він

© *Котляревський Я. В.*, 2014

рекомендував включати до нього такі підсистеми: авторське середовище, видавництва, поліграфічні підприємства, книготорговельні організації та читацьке середовище (рис. 1).

Зв'язки між підсистемами забезпечували елементи: вхід, вихід, процес, обмеження, зворотний зв'язок. Входом у систему була інформація із зовнішнього середовища, яка трансформувалася в авторському середовищі та у вигляді авторського оригіналу переходила в іншу підсистему – “видавництва”, де відбувався процес редакційно-видавничої підготовки майбутнього видання. Далі до процесу виготовлення видавничої продукції залучалися поліграфічні підприємства, що розглядалися як окрема підсистема. Потім готова друкована продукція потрапляла в підсистему “книжкова торгівля”, завдання якої полягало в збуті й доведенні книг і брошур до наступної підсистеми – “читацьке середовище”. Споживачі видавничої продукції забезпечували зворотний зв'язок у системі.

Усі підсистеми були тісно пов'язані й результативність функціонування комплексу загалом залежала від діяльності кожної з них. Основна спільна мета полягала у сприянні підвищенню культурно-освітнього рівня народу шляхом найбільш повного та оперативного забезпечення його друкованою продукцією. У період певних радянських п'ятирічок цілі та завдання змінювалися відповідно до девізу планового періоду – підвищення якості, інтенсифікація виробництва тощо.

Видавничо-поліграфічний комплекс охоплював підсистеми, які формували його внутрішню структуру і були пов'язані з підготовкою авторських оригіналів, їх редакційним опрацюванням, поліграфічним відтворенням, доведенням до читачів та роботою в читацькому середовищі. Крім того, комплекс тісно співпрацював із системами матеріально-технічного забезпечення –

Рис. 1. Модель ВПК як економічної системи за теорією Р. Машталера

Джерело: Машталер Р. М. Экономика полиграфической промышленности / Р. М. Машталер. – М.: Книга, 1977. – 188 с.

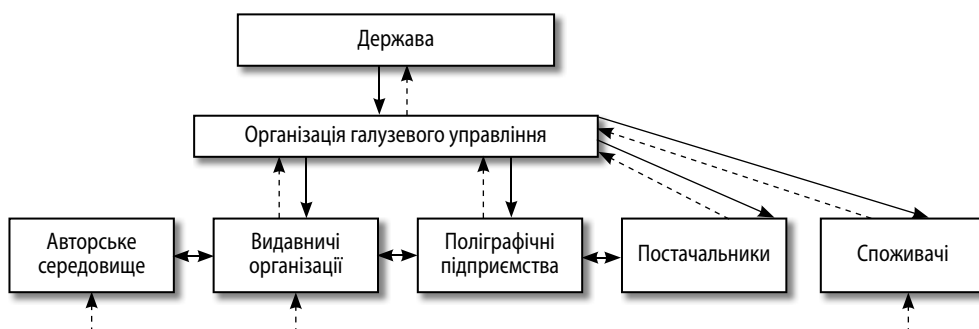
заводами поліграфічного машинобудування, целюлозно-паперовими комбінатами і фабриками, підприємствами хімічної, легкої промисловості тощо. Усі вони певною мірою впливали на результати діяльності книговидавничої системи загалом, оскільки забезпечували ресурсами, а отже, були обмеженнями системи.

Збалансований і стабільний розвиток, узгоджені дії кожної підсистеми комплексу, рівновагу системи загалом забезпечував керівний орган – галузеве міністерство, у 70-ті роки ХХ ст. – Державний комітет Ради Міністрів УРСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі (Держкомвидав) (рис. 2).

Як бачимо зі схеми, робоче середовище книговидавництва за централізованого управління економікою забезпечувало через орган галузевого управління зв'язок з органами державної влади та безпосередніми учасниками виробництва друкованої продукції. Однак навіть у таких умовах воно було доволі складним і суттєво відрізнялося від інших галузей народного господарства.

Трансформаційні процеси, які відбувалися з початку 1990-х років, істотно вплинули і на робоче середовище книговидавництва, спричинивши його модифікацію та зміну базової моделі (рис. 3). Функції держави в цій моделі господарювання зводяться до створення певних умов господарювання та регулювання діяльності підприємницьких структур у системі книгодрукування за допомогою адміністративних та економічних методів.

Попри сучасні ринкові умови господарювання, у теоретичному плані спостерігаються певні відмінності між моделлю середовища книговидавництва в Україні та в розвинутих країнах. Так, західні спеціалісти виокремлюють п'ять складників книговидавничого процесу: автори, видавці, книжкова торгівля, бібліотеки і читачі [1]. Вони зазначають, що за останні роки між ними порушилася гармонія відносин, рівність і партнерство, тому що три елементи (автори, видавці, книжкова торгівля) належать до сфери бізнесу, їхня основна мета полягає в зароблянні коштів і формуванні капіталу, тоді як бібліотеки і читачі прагнуть розширити інтереси, використовують продукцію конкурентів та замітники.

Рис. 2. Робоче середовище книговидавництва за умов централізованого управління економікою

Джерело: Швайка Л. А. Розвиток і регулювання видавничого підприємництва : монографія / Л. А. Швайка. – Л. : УАД, 2005. – 432 с.

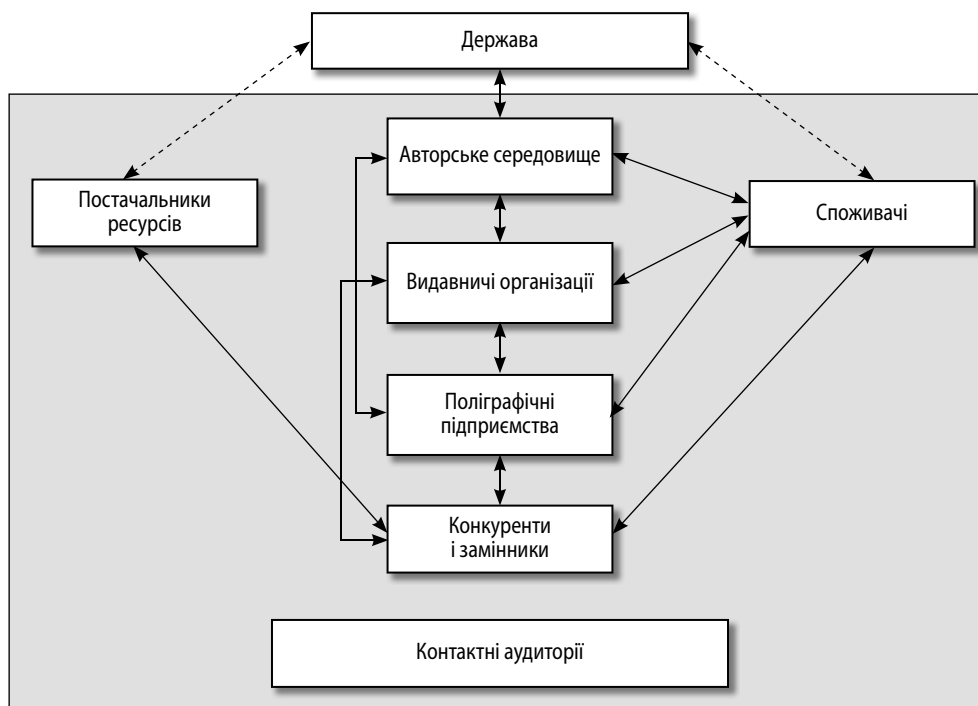

Рис. 3. Робоче середовище книговидавництва в умовах ринкового господарювання за Л. Швайкою

Джерело: Швайка Л. А. Розвиток і регулювання видавничого підприємництва : монографія / Л. А. Швайка. – Л. : УАД, 2005. – 432 с.

Істотна відмінність структури книговидавничого процесу в Україні полягає в тому, що поліграфічні підприємства вирізняються як окрема підсистема, а в зарубіжних країнах – як стадія видавничого процесу. Читачке ж середовище диференціюється на читачів, які послуговуються бібліотеками, і читачів, котрі купують друковану продукцію.

На основі моделі робочого середовища книговидавництва Р. Машталера та Л. Швайки нами сформовано власний варіант, який враховує необхідність включення до системи як споживачів читачів і бібліотеки та, найголовніше, – визначення місця інших засобів масової комунікації, які вже сьогодні суттєво впливають на процес підготовки, виготовлення та реалізації книжкової продукції (рис. 4).

Ретельно дослідивши процес функціонування елементів робочого середовища книговидавництва, ми погоджуємося з думкою Л. Швайки про доцільність вживання поняття “видавничо-поліграфічна галузь”, оскільки для неї сьогодні характерні властивості системи. Однак, якщо цілісність видавничо-поліграфічного комплексу як системи забезпечувалася, крім іншого, чіткою ієрархією з єдиним центром управління, то цілісність сучасної ВПГ насамперед зумовлена однорідними місією, метою діяльності (випуск друкованої продукції) та технологічними зв'язками. Це цілком відповідає теорії системних методів в

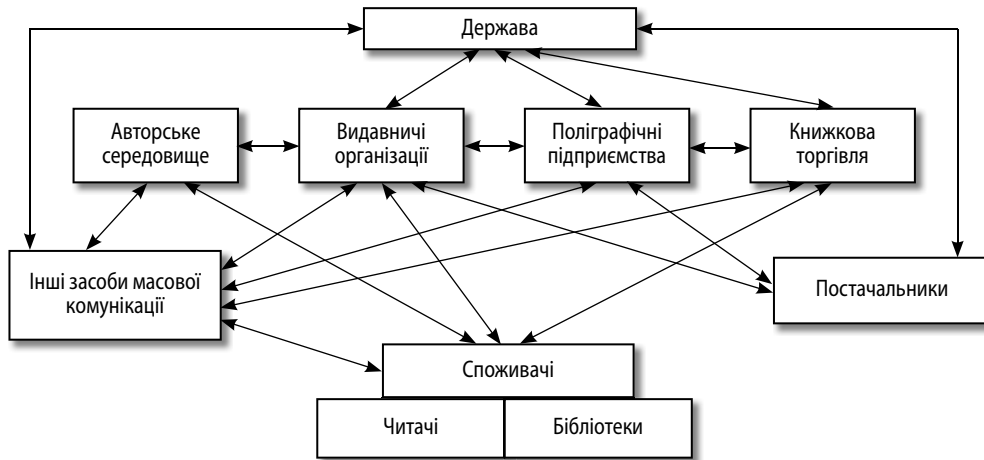

Рис. 4. Робоче середовище книговидання за умов формування інформаційного суспільства

Складено автором.

економіці, згідно з якою в “бізнесі як системі економічної діяльності не потрібно мати розвинену систему централізованого планування та складну систему координації з боку держави, їх заміняє ринок та система цін” [8].

Трансформація ВПК відобразилася і на його графічній моделі: вона втратила єдиноконтурність. Варіант сучасної моделі ВПГ у тлумаченні Л. Швайки наведено на рис. 5. Схема відображає зміну взаємозв'язків усередині галузі, перетин сфер діяльності, множинність виходів (B_1 і B_2) і характер авторського та читачького середовища.

Зростаючі темпи впровадження інформаційних технологій, які стали важливим елементом процесу книговидання та книгорозповсюдження, активне поширення електронної книги, яка поки що не може конкурувати з традиційною книгою в усіх сферах, але стає популярною та завойовує ринок, на нашу думку, спонукають до подальшої модифікації моделі ВПГ з урахуванням усіх зазначених аспектів (рис. 6).

Виокремлення й усвідомлення механізму ринкової трансформації ВПГ дає можливість не лише переосмислити понятійний апарат, а й повернутися до системного підходу на рівні вирішення проблем державного регулювання видавничої (у широкому розумінні) діяльності в Україні та на рівні управління кожним елементом ВПГ: видавничими структурами, поліграфічними підприємствами та збутовими організаціями. Отже, постає необхідність оцінювання ВПГ як соціально-економічної системи, під кутом зору її ринкової трансформації.

На підставі отриманих результатів можна стверджувати, що для держави, з одного боку, враховуючи важливість ВПГ як суб'єкта інформаційної безпеки та базового сектору для формування інформаційного суспільства, пріоритетні як підтримка всіх елементів, так і контроль за їх діяльністю, а з другого – завдання розвитку та впровадження політики сприяння є складним,

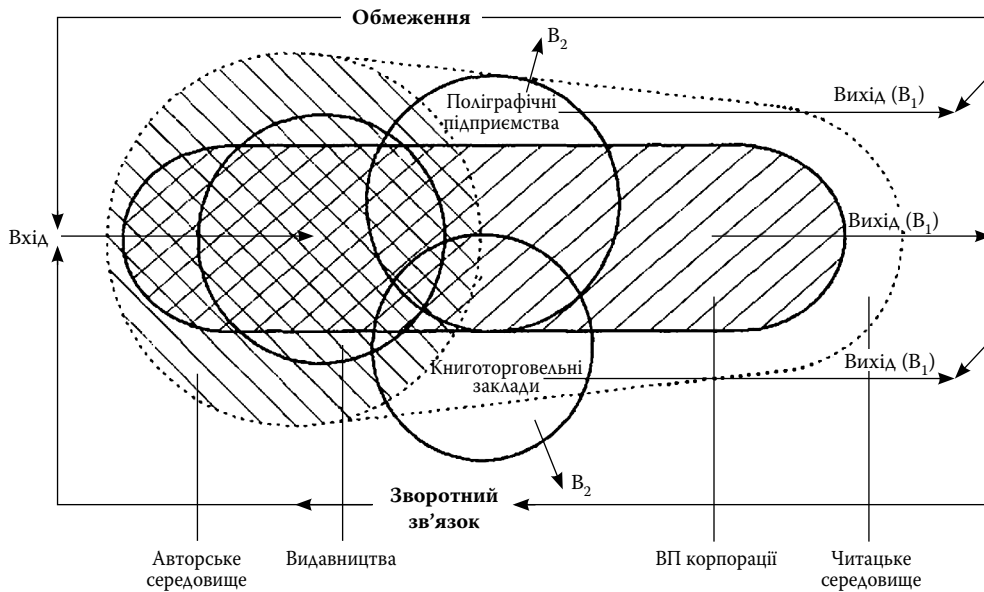

Рис. 5. Модель сучасної видавничо-поліграфічної галузі за Л. Швайкою (B₁ – основна продукція; B₂ – продукція інших видів діяльності)

Джерело: Швайка Л. А. Розвиток і регулювання видавничого підприємництва : монографія / Л. А. Швайка. – Л. : УАД, 2005. – 432 с.

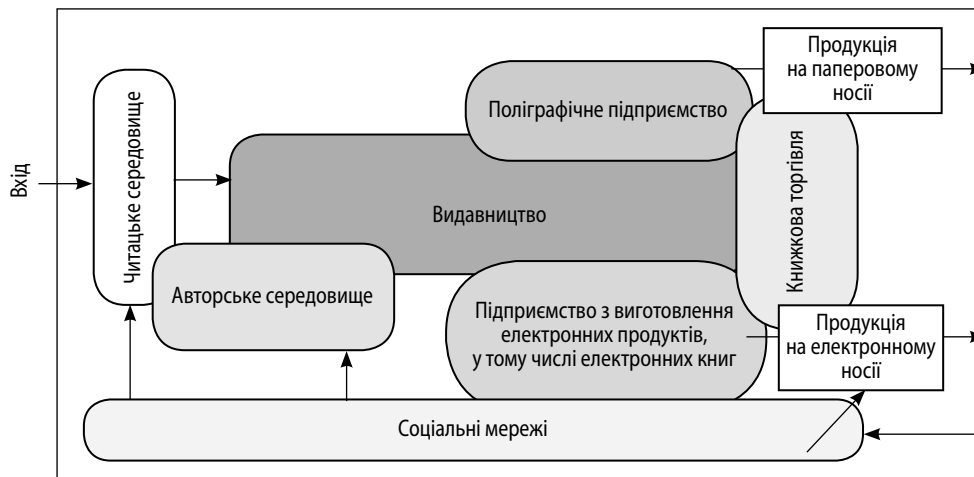

Рис. 6. Модель видавничо-поліграфічної галузі в умовах інформаційного суспільства

Складено автором.

багатоаспектним, його виконання натрапляє на численні загрози. Слід зважати й на ту обставину, що сучасний державний менеджмент у постіндустріальних країнах формує політику підтримки книговидавництва та поліграфії таким

чином, щоб максимально нівелювати руйнівний вплив негативних аспектів на потенційні можливості забезпечення загальнодержавних інтересів у інформаційній сфері. Вагомість такого акценту в державному управлінні процесами сприяння розвитку ВПГ має фундаментальне значення для країн, які перебувають у пошуках шляхів формування інформаційного суспільства, зокрема й України.

Підбиваючи підсумки, потрібно наголосити, що книговидання на початку ХХІ ст. перебуває на стадії активного розвитку, використовуючи досягнення науково-технічного прогресу, залишається найважливішим засобом масової комунікації, який забезпечує створення та розповсюдження нелімітованих ресурсів, а відтак є основою поступального розвитку людства. Поширена в Україні думка, ніби телебачення чи інформаційні мережі можуть замінити книгу та виконувати притаманну їй просвітницьку функцію, є хибною, що переконливо доводять тенденції розвитку світового книговидання.

Визначені складові робочого середовища книговидання та побудована модель ВПГ в умовах інформаційного суспільства мають стати підґрунтям для вдосконалення механізму державного регулювання розвитку поліграфії в Україні.

Зокрема, нагальною є потреба в одночасному розвитку інформаційних мереж та інфраструктури видавничо-поліграфічної діяльності в контексті збалансування державного регулювання цієї сфери. Спираючись на результати проведеного дослідження історичних етапів трансформації, беручи за основу змістовні принципи економіки знань, таке збалансування уможливило удосконалення понятійного апарату, структури й змісту моделей операційного середовища книговидання та видавничо-поліграфічної діяльності шляхом введення як окремого елементу структур, що спеціалізуються на підготовці електронних видань, а також соціальних мереж як середовища розповсюдження видавничої продукції. Це – наслідок зростання темпів інформаційних обмінів, які стали важливим елементом процесів створення і поширення інформації як одного з основних ресурсів національної економіки на сучасному етапі.

Список використаних джерел

1. Грем Г. Книжный бизнес. Практика книгоиздания и книжной торговли / Г. Грем ; пер. с англ. – М. : Рос. Консулат, 1999. – 259 с.
2. Видавнича справа та поліграфічна діяльність в Україні : монографія / Б. В. Дурняк, А. М. Штангрет, О. В. Мельников, Я. М. Угрин. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2009. – 150 с.
3. Котляревський Я. В. Деякі аспекти оцінки конкурентоспроможності видавничо-поліграфічних підприємств / Я. В. Котляревський, О. В. Мельников // Технол. і техн. друкарства. – 2009. – № 3 (25). – С. 124–131.
4. Котляревський Я. В. Організаційно-економічний механізм розвитку видавничо-поліграфічної галузі в процесі гарантування інформаційної безпеки України : монографія / Я. В. Котляревський, А. М. Штангрет, О. В. Мельников. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2012. – 214 с.

5. *Котляревський Я. В.* Перспективи інноваційних процесів у видавничо-поліграфічній галузі / Я. В. Котляревський, О. В. Мельников, Н. І. Передерієнко // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). – 2009. – Вип. 1 (15). – С. 93–102.
6. *Котляревський Я. В.* Розвиток вітчизняної поліграфії у контексті техніко-економічних укладів / Я. В. Котляревський, О. В. Мельников // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). – 2011. – Вип. 1 (34). – С. 63–70.
7. *Машталер Р. М.* Экономика полиграфической промышленности / Р. М. Машталер. – М. : Книга, 1977. – 188 с.
8. *Пономаренко В. О.* Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі / В. О. Пономаренко. – К. : Либідь, 1995. – 240 с.
9. *Швайка Л. А.* Розвиток і регулювання видавничого підприємства : монографія / Л. А. Швайка. – Л. : УАД, 2005. – 432 с.
10. *Durnyk B.* Rynek poligraficzny Ukrainy / B. Durnyk, A. Shtangret, A. Melnikov // Poligrafika. – 2006. – № 10. – P. 72–74.

*Стаття надійшла до редакції
29 травня 2014 року*